

РЕЦЕНЗИЯ

от проф. д-р **Надка Николова Николова**,
професор в Шуменския университет „Епископ Константин Преславски“,

относно дисертационен труд за присъждане на образователната и научна степен
„**доктор**“ в област на висше образование 2. *Хуманитарни науки*; професионално
направление 2.1. *Филология (Славянски езици – Полски език)*

Автор: Васил Валентинов Гешев – докторант, задочна форма на обучение

Тема: „Идеи за езикова чистота в историята на полския и българския книжовен език“

Научен ръководител: доц. д-р Диляна Денчева, Софийски университет „Св.
Климент Охридски“

Като член на научното жури по посочената по-горе процедура по защита на дисертационен труд „Идеи за езикова чистота в историята на полския и българския книжовен език“, съгласно заповед РД-38-703/18.11.2015 г. на ректора на СУ „Св. Климент Охридски“, преценявам, че е обявена съгласно изискванията на ЗРАСРБ, Правилника за неговото прилагане и Правилника за РАС в СУ „Св. Климент Охридски“. По хода на процедурата нямам никакви забележки, тъй като са спазени всички изисквания. Освен дисертационен труд и автореферат докторантът е представила всички необходими документи, оформени като приложения. От тях е видно, че са изпълнени изискванията от наукометричната таблица.

Заглавието на дисертационния труд от Васил Гешев, представен за защита, съдържа проблема, за който ще се „говори“, тоест темата на изследването – една тема, чието разработване несъмнено представлява интерес за социолингвистиката и компаративистиката. Тази тема би трябвало да е и смисловият център на отделните съдържателни линии по-нататък в текста. Така тя предопределя теоретичната рамка и композицията на дисертационния труд, който е организиран в увод, четири глави, заключение и библиография.

В УВОДНАТА ЧАСТ се поставят обектът на изследването – историята на два славянски езика, както и неговият предмет: „социолингвистичното явление, наречено пуризм, което се изразява в стремеж към ограничаване на чуждоезиковото влияние“ (с. 2). Веднага след това на читателя се представят основната задача и основните цели. По принцип задачите в едно изследване произтичат от целта, която следва да изразява предмета му; те трябва да осигурят реализирането ѝ. Смятам, че в труда на В. Гешев те са разменени, което може и да е неволно, но оставя въпроси. Макар е неформулирана като такава, една от задачите на докторанта е да запознае читателя със „сходствата и разликите в българската и полската история, само че от по-строга езиковедска гледа точка, а оттам и с приликите и разликите във външното влияние върху двата езика и най-вече с това по какво се различават един от друг българският и полският езиков пуризм“ (с. 3). Още тук докторантът употребява термина *чуждица*, който по-нататък в работата фрифолно се редува с термина *заемка*. Смятам, че изборите му трябва да се обяснят, тъй като макар и със сходни значения, тези термини не са синоними. В литературата те са изяснени – бих препоръчала някои фундаментални трудове по българска лексикология, които може да се използват/цитират: напр. на Ваня Зидарова от 2009 г. (която впрочем

има специално обяснение на двата термина заемка и чуждица), на Василка Радева от 2017 г. и др. Мисля, че е резонно в уводната част (след като ще се говори за историята на двата славянски езика) да се анонсира и обоснове хронологичната рамка на изследването, а така също и къде ще се търсят идеите за езикова чистота – в лексикографски трудове, в изложения на протагонистите на пуризма, в различни форумни изказвания, в научни трудове, посветени на сходни теми, и пр.

Първа глава на дисертацията (8 – 23 с.), която обикновено поставя теоретичната рамка, е посветена на НАУЧНИЯ АПАРАТ, който ще бъде използван. Отделено е внимание на следните понятия и термини: *пуризм*, *нация*, *национален език*, *книжовен език*, *диалект*, *билингвизъм* и *мултилингвизъм*, както и *колективното несъзнавано*. Добро впечатление прави, че Васил Гешев е запознат с изследването на Джордж Томас върху *пуризма*, което със своята пълнота хронологично е може би най-старото, посветено на този проблем. Тук ще вмъкна очакването си, че освен с научния апарат, докторантът би трябвало да запознае читателите си и с историята на проблематизираната тема, да демонстрира познаване на други изследвания със сходна тема (напр. статията на Диана Иванова „Концепции и модели за общославянски книжовен език в културната история на славянските народи в периода на националното им възраждане (XVII–XIX век)“ (2001) или защитената през 2024 г. дисертация на Понтюс Линдгрен-Чампи „Purism and National Identity. The construction of language and national identity in Serbian and Bulgarian nineteenth-century purist discourse“, изследванията на Мария Влашич за хърватския пуризм и др). Ще проявя, с други думи, авторска скромност, като кажа, че категоризацията на пуристичните прояви, които ми се приписват (с. 11-12), са систематизация и резюме на прочетеното от мен до 2015 г. В този смисъл, надявам се, че са спестили на доктораанта време, но не е оригинална моя.

На второто понятие *нация* (и *национализъм*) са посветени планина от изследвания и предполагам, че редовете, които му отделя докторантът, са във връзка със следващите научни понятия – *национален език*, *книжовен език* и *диалект*. Става ясно, че по-нататък ще се говори за „официалния език на държавата“ (с. 17). Смя да забележа обаче, че в българската теория и история на книжовния език за национален български език се говори от средата на 18 в., а не както предполага В. Гешев, „след постигането на независимост“ (пак там). Впрочем би следвало още да се обърне внимание, че в този голям период българският книжовен език изминава два етапа: етап на формиране на националния книжовен език и период на развитието и усъвършенстването му от началото на XX в., тъй като пуристичните идеи и актове качествено се различават в тях. Бих искала да посоча и още един детайл при тълкуването им: цитираната литература – особено по отношение на термина книжовен език. Дефиницията е на един изтъкнат български учен, Ст. Стойков, който я публикува в „Българска диалектология“ още през 1949/1963 г. Интерпретацията на термина *диалект* в изследванията на Тръджил (и Андерсън) само по себе си издава богата библиографска осведоменост. Но в този случай може би е добре да проучат и съвременни фундаментални изследвания върху двете големи езикови формации (както и върху други, които заслужават научен интерес, ако пуризмът има отношение към тях), които дават актуални тълкувания. И след като е предпоставено, че идеите за езикова чистота ще се проследяват в книжовния език, коментарът на видовете диалекти би следвало да има добра обосновка. Такова е отношението, според мен, и на понятието – *колективното несъзнавано*. Ако то се използва като аргумент за опазване на езиковата чистота, това обикновено е метафорично или публицистично, а не научно социолингвистично обяснение и смятам, че би било тема на други разсъждения. В тълкуването на понятието *билингвизъм* в дисертацията се използват още два термина: *роден език* и *нероден език*. Бих отбелязала, че може да има два паралелни първи езика (има много такива описани, напр. от Хъдсън; както и мои лични наблюдения на

поведението на български емигранти и български турци). С други думи: добре е да се използват неутралните термини *първи и втори език* (ако не са паралелни).

Ще насоча вниманието и върху употребата на понятия като *държава* и *народ* по отношение на езика (още на с. 13, 16, както и по-нататък). Те не са приемливи за описание, макар и не точно лингвистично, като пуризма. Това са термини от социалните науки: държава – с фокус към правото и политиката; народ – с фокус към антропологията, историята, етнологията. В историята на книжовните езици се говори за *езиков социум* (тъй като има периоди, в които и Полша, и България нямат държава, но имат собствен книжовен език) и за *ползватели на един книжовен език* (или *носители на един етничен език*). Терминологичната точност в работата само би допринесла към нейните достойнства.

Темата на **втора глава** е ОБЩАТА КАРТИНА НА ЗАРАЖДАНЕ НА НАЦИОНАЛНИТЕ ЕЗИЦИ. Заглавието ѝ веднага отпраща специалиста към книжовните езици от епохата на национализма, който в европейската история се осъществява от средата на XVIII в. насам. Тя започва с една доста пространна *първа част* (към 12 с.), която има претенцията да се отнася до общата картина на зараждане на националните езици. Социолингвистичният ѝ аспект е труден за откриване, тъй като той е по-скоро социално-политически, стопански и географски. Коментарът е ненужно обременен с примери от Азия, Африка, Русия, Северна Америка, с данни от земеделието, с исторически събития, политика и географски дадености. В тази част се излагат тези, които отдавна не са актуални (напр. на Монтескьо и др. за зависимостта на националния характер, културата и политиката от тези фактори). Друга неактуална теза е, че българският език придобива преизказните форми под влияние на турския (с. 29). Според мен темата на дисертацията не изисква този преглед на зараждането на нациите по света. Ако намерението на докторанта е чрез тази въвеждаща част да коментира темата във втората – „екстралингвистичните фактори, допринесли за формирането на български и полския национален език“ (с. 36) – на фона на световните фактори, то това би трябвало да е добре мотивирано и оразмерено откъм обем. За да намери приликите и разликите в културноисторически аспект, В. Гешев акцентира върху уникалността на двете езикови ситуации.

Така логично се стига до *втората част* на главата – тълкуването на екстралингвистичните фактори, допринесли за оформянето на българския и полския книжовен език, започващо с опита за периодизация на двата езика, която, предполага се, би подпомогнала по-детайлното проследяване на езиковите влияния. Като специалист основно по български език ще се фокусирам върху направената от докторанта интерпретация на периодизацията на българския език. За тази периодизация съществуват много, и то актуални фундаментални трудове. Очакванията следователно са да бъдат посочени, вероятно и цитирани. Отново ще подчертая, че не е пояснено на кой език – говоримия или книжовния – е тази периодизация и че на който и да е, тя е погрешна. Ако се мисли за говоримия български, може да се посочва предписмената епоха, която обаче няма отношение към езика от националния период. След като ще се обсъждат идеите за езикова чистота – една дейност, характерна преди всичко за книжовния език и регистрирани в писмени текстове, докторантът би трябвало да се съсредоточи върху периодизацията на книжовния език. В тълкуването на периодите на българския език обаче има известно объркване, тъй като се посочва и периодизация на говоримия български език, при това погрешна – посочва се, че среднобългарският език обхваща XII – XV в. (с. 36), а новобългарският (кой?) започва от XVI в. (от XVI не започва никакъв период, още по-малко новобългарски). Смятам, че тази част с периодизацията не е верифицирана с подходящите източници и че има смесване на понятията книжовен език, говорим език и национален език.

По-нататък докторантът разглежда създаването на книжовността през Средновековието. В тълкуването, в което едновременно се говори за езикова ситуация и за език през съответния период, които са твърде различни като лингвистични понятия, се посочват исторически ситуации в Древна Елада и Древен Рим (които не са в Средновековието), в Китай и Япония. Следва бегъл поглед върху първата вълна на гръцко езиково влияние – т.нар. чуждици през старобългарския период, пояснени с примери от някои тракийски и прабългарски топоними и лексикални единици, с което темата за българския език се изчерпва. Съвсем щрихирана е периодизацията и на полския език и поради скромните ми познания по история на полския (книжовен) език няма да коментирам изложеното за него. Подобен по обем и задълбоченост е и прегледът на първата вълна на гръцко и латинско езиково влияние в Полша, за да се стигне до периода след Средновековието (т. 2.2.).

И тук е допусната сериозна грешка във връзка с периодизацията на българския език – в този период (след Средновековието) е вместен българският език по време на Втората българска държава, наречен среднобългарски. По отношение на българския език се казва, че е пуристичен и доказателството са домашните названия на падежите и термина глагол. Вероятно това объркване в периодизацията се дължи на аналогията със среднополския език, който „започва цял век след приключването на Среднобългарския период“ (с. 42). Следват подкрепени с примери разсъждения (обяснено с геополитически, историко-политически и др. фактори) относно навлизането на чешка, латинска, немска, италианска, френска, източнославянска, тюркска и унгарска лексика в полския език. Вероятно продължителността на среднополския период (отнесен от XVI до 80-те г. на XVIII в.) и разнообразието на етимологията на чуждата лексика предопределя обема на разсъжденията на докторанта.

Може би трябва да се изтъкне, като плюс за дисертационния труд фактът, че по-нататък, в т. 2.3., посветена на новобългарския и новополския период, твърдението, че „По традиция сред историците на българския език е прието, че Новобългарският период започва от XV в. и продължава до наши дни (Мирчев 1958, Цонев 1934, Давидов, Харалампиев и Дамянова 1983). Само по себе си това значи, че съвременният език се смята за подразделение на същия новобългарски език“ (с. 50). Отново обаче не става ясно за кой език се говори тук: за говоримия ли, или за книжовния (като оставим настрана, че е недопустимо да се смята, че съвременният български език е „подразделение“); не е уточнено за кой български иде реч – за националния или за донационалния книжовен език, има голяма разлика. По-нататък докторантът продължава: „Затова можем условно да сложим границата и на българския език, считайки, че Новобългарският период продължава до Втората световна война, а след това започва съвременният български“. Втората световна война е историческо събитие, което условно се приема за граница между два подпериода от съвременния български книжовен език в етапа на функциониране и усъвършенстване за удобство. Но да се поставя като граница 1945 или 1989 г., е напълно недопустимо, колкото и геополитиката да изкушава. Оттук, с. 50, до края на тази част – с. 67, която е и край на цялата втора глава от дисертацията, разсъжденията и примерите са само от новополския период, завършващ през 1939 г.

Третата глава е посветена на СТЕПЕНИТЕ НА ВЪНШНО ВЛИЯНИЕ И РЕАКЦИЯТА СРЕЩУ ТЯХ (предполага се в лексикалната система на двата езика). Цялостната работа на докторанта до тази трета глава, трасираща времето от Средновековието до съвременното ни, предполага, че реакцията срещу чуждоезиковата лексика, като израз на идеите за езикова чистота, ще му съответства, т.е. ще започне от началото на формиране на книжовния български и полски език. За разлика от това очакване, В. Гешев се е ориентирал към представяне на дейността на двама български и двама полски пуристи: Александър Теодоров-Балан (1859 – 1955) и Иван Богоров (1818

– 1922); Александер Лентовски (1730 – 1802) и Владислав Неджведски (1849 – 1930). Смятам, че пуризмът в историята на двата езика, дори ако се съсредоточим върху 19. и 20. век само, има много по-широко поле за изяви, в което се включват и други деятели, кръгове, научни списания и публикации. Ето защо докторантът би трябвало да се мотивира защо се е фокусирал точно към тези четири имена.

Първата част от тази глава (с. 68-85) се отнася до двамата български учени Ал. Теодоров-Балан и Иван Богоров, чието представяне навярно би било по-логично да е в обратен ред: първо на Иван Богоров, след това на Ал. Теодоров-Балан, тъй като Богоров е роден доста по-рано от Балан. Така или иначе, двете големи фигури на българското езикознание са били обект на редица изследвания, а тяхната пуристична дейност е предмет на детайлни и задълбочени разработки. Тъй като имам твърде лично отношение към този предмет, ще посоча, че имам нарочна студия за Богоров (Пуризмът на Иван Богоров. // В: Годишник на Шуменския университет. Т. XXVI. Шумен: УИ Еп. Константин Преславски, 2015, с. 46-85.), както и други по-скромни като обем. Предполага се, че докторантът се е ползвал от студията най-малкото, но в библиографията това заглавие отсъства. Отсъства и заглавието на монографичния труд на Камелия Колева-Иванова („Българският пуризм от Освобождението до Втората световна война (1878 – 1939 г.)“, 2019, 250 с.), защитена преди това като дисертация. В нея дейността на Балан, на пуристичните му актове и на изказвания в теоретичен аспект, вкл. като идеи за езикова чистота, са подробно интерпретирани. Смятам, че ако ги познаваше, докторантът би си спестил много време и усилия, тъй като при представянето им в предложения дисертационен труд няма страна от дейността им, която да не е коментирана преди това.

Макар да не посочва в уводната част изворовия си материал, във втората част на тази глава В. Гешев се опира на редица трудове, монографии и списания, както и речник на излишните думи в полския език, в които двамата полски лингвисти – Лентовски и Неджведски прокарат идеите си за езикова чистота. (И като говорим за речници, би било добре в предходната част да се даде пример и с българската лексикографска история – напр. да се посочи и речникът на Иван Данчов (с псевдоним Ив. Г. Славянов от 1944 г. „Чужди думи в българския език, Чуждици, заменими с хубави български думи“), изследван от Диана Благоева в статията „Пуристични практики в българската лексикография през първата половина на XX век“. // Новоречје, 2024, бр. 10, с. 23 – 40.) Полският пуризм е също интересно и многоаспектно явление и след като с любопитство прочетох за пуристичната дейност на двамата полски лингвисти, се запитах следното: дали тяхната деятелност няма и нормотворчески аспект по отношение на книжовния полски език, като препоръчват или изолират периферийни формации (диалекти, разговорни форми и лексеми, архаични пластове – особено във връзка с фонетичния облик на лексикални единици). Темата за прескриптивната същност на пуристичните актове е твърде интересна и заслужава особено научното любопитство.

Всъщност самото създаване на норма е пуристичен акт, насочен не към чуждата, а към собствената езикова единица. Сравнението на количеството и функционирането на чуждата лексика в двете езикови формации – книжовен език и диалекти – може би има отношение именно към тази подтема. Вярно е заключението му, че ценностите при определянето на мнението за необходимостта от чужда или домашна единица рядко са езикови (естетически или от гледна точка на добрия вкус) – те са по-скоро политически, идеологически, образователни (педагогически). В. Гешев излиза от представата за опозиция между двете езикови формации, което навярно е валидно за полската езикова ситуация (макар да имам известни резерви). В българската езикова ситуация, най-вече в периода на формиране от средата на XVIII до края на XIX в. наред с наследената и функционираща езикова класика именно диалектите са тези, които отдават материал от

всички езикови равнища, разбира се през филтъра на градското койне, на новия, в смисъл аналитичен български книжовен език. При формирането му е избран балансът между архаично-елитарното и говоримото. От началото на ХХ в. той е вече иманентна, самозахранваща се система и диалектите нямат съществена роля, за да могат да участват в някаква опозиция с книжовния език. В този смисъл намирам за неточно твърдението, особено по отношение на българския книжовен език, че „През последните два века опозицията между диалектите и книжовния език е силна и с времето се засилва“ (с. 97). После, не мисля, че в българския случай има пренебрежително отношение към диалектите – те, от една страна, не съществуват вече в същия вид, както преди един век (днес говорим по-скоро за интердиалекти и мезолекти, за регионална оцветеност на речта и пр.); от друга страна, всеобщото образование и мобилността създават социален натиск към неутрална реч, който особено в интернет ерата е силен.

Затова именно смятам, че приложената сравнителна таблица на българските и полските диалекти (с. 101 – 106) няма отношение към темата. Смятам, че сравнението на отделни диалектни чужди думи с книжовните в полския и в българския език се нуждае от обяснение: как са подбрани, от какъв източник, кога и в какъв контекст функционират. Това, че са отпаднали, причина ли е да смятаме, че става дума за пуризм – как бихме обяснили в такъв случай ориенталския или гръцкия произход на ежедневни думи днес в книжовния български като *кафе, чанта, пари, килим, чорап, чаршаф, пантоф* или *леген, леха, скамейка, фенер, фуния, филия* и мн.др.

Глава IV предлага на читателя СТАТИСТИЧЕСКИ ДАННИ ОТ РЕЧНИК В СЪВРЕМЕННИЯ БЪЛГАРСКИ И СЪВРЕМЕННИЯ ПОЛСКИ ЕЗИК. Интенцията на последната глава от изследването на докторанта е да се направи равносметка за резултата от пуристичните действия на филолозите и ползвателите на двата славянски езика, която да се основе на статистически данни с цялата условност от прилагането на този метод в лексикологията и лексикографията. Обект на това проучване са източници, дадени под линия: за българския език това е онлайн публикуваният тълковен Речник на българския език, дело на БАН, както и речникът на чуждите думи от 2021 г. на Е. Пернишка, Д. Благоева и С. Колковска. От прегледа в тях се изяснява, че акцентът е поставен върху думите от турски и английски произход. Твърди се, че думите от домашен произход са 70%, без да се посочва кой ги е броил (и това само за непроизводната дума от словообразователното гнездо ли се отнася), което поражда веднага въпроса относно резултатността на пуристичните действия в българския езиков социум. За полския език се твърди, че навярно към 20% от лексиката също не е домашна. Всъщност при едно сравнение се оказва, че и двата езика заемат доста лексика от гръцки и латински, от френски, немски, напоследък много от английски език, а тези заемки са ядрото на международната културна лексика. Мисля, че при анализа докторантът е трябвало да я разграничи от останалите заемки и чуждици, тъй като тя съществува във всички съвременни европейски книжовни езици. Всъщност пуризмът не се измерва с количеството чужда лексика, а с отношението към нея и в този смисъл сравнението между два езика е специфична задача, която едва ли има аритметично изражение.

Заключението в дисертацията внушава, че идеите за чистота в двата езика са сходни, а пуристичните актове са по-резултатни в полския език. Тук имам въпрос към докторанта: възможно ли е синтетичният характер на полския език да има отношение към по-ограниченото навлизане на чуждоезикова лексика в сравнение с аналитичния строеж на българския език.

Относно **библиографията** може да се каже, че посочените библиографски източници, са 58 на брой. Бих препоръчала, първо, при една бъдеща доработка да се увеличи дялът на библиография от последните 5-10 г. Второ, нормално е да се отделят изворите текстове и справочната литература от вторичните източници. Трето, при

цитирането не навсякъде е посочена страницата, а понякога, където е посочена, не е точна – напр. твърдението на Т. Бояджиев, че в българския език „на всеки десет-двайсет години се обновява около 25% от цялата лексика (Бояджиев 2011, 238)“ (с. 108). Направи ми впечатление още, че някои от цитираните имена в текста не присъстват в библиографския списък, напр. на Тадеуш Ковалски (с. 51).

Ще се спра още върху стила и правописа на дисертацията, които не са на нужното за един научен труд ниво, върху някои открити грешки, които може да се избегнат по-нататък, напр. *цифрите и статистиките са значително по-точна наука* (с. 6), *комуникационни* (вм. комуникативни) *потребности на съвременния социум* (с. 9), *плевел, която трябва да бъде изкоренена* (с. 10) и под.

Макар и с известни резерви, мнението ми за предложения дисертационен труд е позитивно. Той показва, че докторантът притежава удовлетворителни теоретични знания и професионални умения за самостоятелно провеждане на научно изследване, на които обаче следва да придаде повече точност и мотивираност при подбора на информацията и интерпретацията ѝ. Оценявам, че е потърсен е интердисциплинарен ракурс, за да се обобщи материята. Смятам още, че е добре да се потърси по-критично излагане и отбелязване на спорните моменти в нея, както и интерпретацията им да се опре върху добре проучени области. Не бих препоръчала евентуалното публикуване на труда в този му вид и ако по-нататък докторантът ще продължи да се интересува от темата, следва да намери отговори на много повдигнати въпроси.

Поради положения труд давам своята **положителна оценка** за проведеното изследване, представено от анализирания по-горе дисертационен труд, автореферат, публикации и постигнати резултати и **предлагам на почитаемото научно жури да присъди образователната и научна степен „доктор“** на Васил Валентинов Гешев в област на висше образование: 2. *Хуманитарни науки*; професионално направление 2.1. *Филология (Славянски езици – Полски език)*.

Дата: 1.02.2026

Изготвила рецензията:
(проф. д-р Надка Николова)